

Grażyna Dawidowicz
Białystok

SAMUEL MOHILEWER – PREKURSOR SYJONIZMU I RZECZNIK TOLERANCJI

Osoba Samuela Mohilewera i jego nauka zachowuje żywotność w kulturze współczesnego Izraela, mimo iż większość jego prac uległo zniszczeniu w czasie pogromu w Białymstoku w roku 1906. Ślady obecności Rabina na Białostocczyźnie zatarł czas¹. Z uwagi na ograniczenia w dostępie do materiałów nie sposób zaprezentować wszystkich dokonań tego charyzmatycznego działacza Chibat Cijon. Można przyjąć za Rebekę Kobryn, badaczką historii żydowskiego Białegostoku, iż działalność syjonistyczna Mohilewera stanowi jedną z propozycji rozwiązań społecznych i narodowościowych problemów żydowskich występujących u schyłku XIX wieku².

Samuel Mohilewer zasłynął jako wielki autorytet religijny, intelektualista i teoretyk religijnego syjonizmu. Urodził się w 1824 roku w miasteczku Głębokie na Wileńszczyźnie. Pochodził z rodziny rabinicznej, sprawującej ten urząd od wielu pokoleń. Dziadek był uczniem Gaona z Wilna, wybitnego żydowskiego uczonego wszechczasów. Matka Samuela Mohilewera wywodziła się z zacnej rodziny chasydzkiej z Karlina. W jego charakterze ujawniły się predyspozycje intelektualne odziedziczone po ojcu oraz wrażliwość emocjonalna po matce. Dwa dni przed jego narodzinami matka miała senną wizję, w której cały ich dom płonął, a ogień wznosił się ponad budynek. Po przebudzeniu przeraziła się, opowiedziała o tym swojemu ojcu, a on wyflu-

¹ Materiał biograficzne występują w języku hebrajskim i angielskim. Zob. D. Schwarc, *Religious Zionism: History and Ideology*, Boston 2009, J. Oswald, *Mohilewer Samuel in Religion, Past and Present*, 2017. Joel Yarden, *Rabbi Shmuel Mohliver's Educational Philosophy 1873–1874, Studies in Education*, University of Haifa, No. 33, March 1982 (Hebrew). Osobiste pisma Samuela Mohilewera znajdują się w Centralnym Archiwum Syjonistycznym w Jerozolimie, record group is A9\62-63.

² R. Kobryn, *Żydowski Białystok i jego diaspora*, Sejny 2014, s. 68-70.

maczył, iż sen oznaczał zapowiedź narodzin bardzo sławnego syna, który będzie oświecał ludzi w Torze i jej mądrości³.

Ojciec Samuela Mohilewera osobiście pracował nad edukacją syna. Chłopiec już od najmłodszych lat wykazywał wybitne zdolności. Od 3 roku życia czytał po hebrajsku i studiował z ojcem Torę. W wieku 4 lat znał hebrajski i *Pięcioksiąg*. Przejawiał również zdolności matematyczne. Potrafił wykonywać skomplikowane działania arytmetyczne. Otrzymał tradycyjne wykształcenie żydowskie, ale wzbogacone o nauki świeckie i języki obce. Mohilewer studiował matematykę, literaturę polską, rosyjską i niemiecką.

Posiadał niezwykłą pamięć, dzięki której zdobył uznanie otoczenia. Opowieść głosi, iż pewnego razu po wysłuchaniu kazania w synagodze w domu przy posiłku powtórzył całe nauczanie od początku do ostatnich słów. W wieku 8 lat był już ekspertem od problemów halachicznych i prowadził z ojcem poważne studia. Uczestniczył także w dyskusjach z uczniami w jego rodzinnym mieście. W wieku 15 lat ożenił się z dziewczyną z chasydzkiej rodziny⁴. W roku 1848 został wybrany, po swoim ojcu, rabinem w mieście Głębokie. Ordynację rabinacką otrzymał w jesiwie wołożyńskiej. Od 1854 roku pełnił urząd rabina w Szakach (współcześnie: Sakiai koło Kowna). W 1861 roku Samuel Mohilewer ukończył szkołę rabinów w Warszawie. W latach 1860–1968 był rabinem w Suwałkach, gdzie zdobył duże uznanie społeczne. Jego autorytet wzrósł podczas powstania styczniowego, kiedy uratował grupę Żydów skazanych na śmierć za pomaganie Polakom. Rabin Mohilewer wyprosił u władz carskich pozwolenie na udział w modlitwie przed egzekucją podczas święta Pojednania (Yom Kipur). Komendant Suwałk, widząc wzruszenie i łzy rabina, przychylił się do jego prośby i nie tylko zezwolił na modlitwę, ale wypuścił na wolność skazanych⁵.

Od 1868 do 1883 roku Mohilewer pełnił urząd Rabina w Radomiu, gdzie znajdował się prężny ośrodek chasydów. Jego święta postawa zwróciła uwagę cadyków i wkrótce chcieli oni go obwołać cadykiem. Nie mógł przyjąć tego zaszczytu, ponieważ preferował judaizm oparty na Torze. Mimo iż używał wielu racjonalnych argumentów, nie zdołał ich przekonać do zmiany zdania. Zdecydował się wówczas użyć drastycznych środków. Podczas jednego z szabatów, kiedy chasydzi stali się już wyjątkowo uparci, sprowadził swoją żonę, by zjadła z nimi wieczerzę. Chasydzi, którzy według ich zwyczaju religijnego, nie mogli jadać z kobietami, szybko opuścili pomieszczenie i przestali uprzykrzać się rabinowi.

³ *Pionier of Religious Zionizm. Rabbi Samuel Mohilewer*, red. M. Ben-Zvi, tł. moje – G. Dawidowicz, Londyn 1945, s. 3.

⁴ Tamże, s. 4.

⁵ *Pionier...*, dz. cyt., s. 6.

W 1873 roku Mohilewer uczestniczył w zjeździe rabinów w Petersburgu, gdzie wygłaszał mowę o powrocie do Erec Israel, kierując ją zarówno do Żydów ortodoksyjnych, jak i maskilim⁶. Jednakże głoszone przez niego poglądy nie znalazły wówczas wielu zwolenników.

Momentem przełomowym w jego działalności syjonistycznej okazał się rok 1881. Wtedy też dopuszczono się pierwszych pogromów Żydów w Rosji, na które Mohilewer zareagował gorącą agitacją na rzecz rozwoju ruchu syjonistycznego oraz emigracji do Palestyny. Udał się wówczas do miejscowości Brody koło Lwowa, gdzie spotkał wielu uchodźców, ofiar pogromów. Tam też gorąco namawiał poszkodowanych Żydów do aliji⁷ – skorzystania z prawa powrotu do Erec Israel. Aby ten cel osiągnąć, Mohilewer zbierał fundusze i przekonywał do swej idei setki Żydów białostockich i pozostałych, mieszkających w różnych częściach Europy⁸.

Samuel Mohilewer podróżował po Zachodniej Europie, odwiedzał tamtejsze gminy żydowskie i prowadził rozmowy z liderami, by przekonać ich do idei Chibat Cijon (Miłośników Syjonu). Przejechał przez Niemcy, dotarł do Londynu, lecz jego pomysły wsparcia dla osadnictwa w Erec Izrael nie spotkały się z aprobatą tamtejszych filantropów. Zniechęcony i zmęczony udał się do Paryża w nadziei wywarcia wpływu na alians izraelski, który już sponsorował rolniczą szkołę żydowską, przygotowującą potencjalnych osadników do aktywności na ziemi Izraela. Baron Horacy Ginsbourg, rosyjski żydowski magnat w Paryżu, okazał mu zainteresowanie i pomógł dotrzeć do głównego rabina Francji, od którego wiele zależało, ten zaś skontaktował go z innym młodszym baronem Rothschildem. Na początku spotkanie miało bardzo oficjalny charakter, Rabbi nie wiedział, jak ma rozmawiać z tak znaczącym człowiekiem, jednak zdecydował mówić wprost i przedstawił cały projekt osiedlania Żydów w Erec Israel. Baron zaaprobował idee kolonizacji i postanowił udzielić wsparcia finansowego omawianemu projektowi. W efekcie

⁶ *Maskil* (hebrajski, oświecony, inteligent, l.mn. maskilim; jidysz, maskl, l.mn. maskilim), zwany niekiedy berlinerem (jidysz, berlińczyk) – pierwotnie, zwłaszcza w kulturze sefardyjskiej, miano nadawane człowiekowi wykształconemu; dopiero od przełomu XVIII i XIX wieku zaczęto tak określać przedstawiciela oświecenia żydowskiego (haskala), postulującego zerwanie z tradycyjnymi formami egzystencji ludności żydowskiej, jej stanową i kulturową odrębnością, dążącego do upodobnienia Żydów pod względem prawnym, społecznym i zawodowym oraz języka i kultury do innych mieszkańców kraju (szczególnie mieszczaństwa), z zachowaniem odrębności religii, choć o zreformowanej obrzędowości. Maskile przywiązywali wielką wagę do oświaty i wychowania oraz do rozwoju literatury. W dążeniu do symbiozy z otaczającym światem, niektórzy z nich porzucali judaizm i przyjmowali chrzest (por. asymilacja). Cyt. hasło *Maskil* za: *Polski słownik judaistyczny*, ŻIH.

⁷ *Alija* (hebr. עלייה, dosłownie: wstąpienie) – żydowska imigracja do Palestyny, a po 1948 roku do współczesnego państwa Izrael. Tak Żydzi określają „powrót do ojczyzny swoich ojców”.

⁸ Y. Slutsky, *Samuel Mohilever*, w: *Encyklopedia Judaica*, vol. 14.

rozmów podjęto działania i założono kolonię w Ziemi Izraela na początku Ekron (1882) oraz Rechovot (1890). W okręgu grodzieńskim zaś zorganizowano farmę przygotowującą do emigracji ludzi zwiezionych z różnych gmin⁹. Natomiast Żydzi z Białegostoku utworzyli odrębną osadę Path Tikvah w Erec Israel.

W 1882 roku Mohilewer założył w Warszawie pierwsze koło Miłośników Syjonu, gdyż w Rosji organizacja ta nie była w pełni legalna, ponieważ promowała ideę budowy żydowskiej ojczyzny w Palestynie.

Mohilewer, kiedy został głównym rabinem w Białymstoku w 1883 roku, miał już duży dorobek w zakresie propagowania idei syjonizmu oraz wieloletnie doświadczenia w sprawowaniu służby rabinackiej. Trafiając do Białegostoku, nie planował pozostać w mieście zbyt długo i podejmować tam pracy. Jak wspomina Rabin, w jednej z licznych podróży w sprawach Syjonu przybył do Białymstoku, by poznać liderów Chibat Cijon tamtejszej społeczności. Poproszono go wówczas, by pozostał do szabatu w Białymstoku i przedstawił nauczanie w synagodze. Rabbi zgodził się, ponieważ nie podejrzewał, iż Rabbi Jacob Bacharach zaproponuje mu, by został naczelnym rabinem. Uważał, iż służba rabinacka będzie kolidować z jego syjonistyczną działalnością. Dowiedziawszy się o tej propozycji, Rabbi Mohilewer natychmiast opuścił miasto, nie wygłaszając szabatu nauczania.

Pomimo swoich wcześniejszych wątpliwości, pod koniec roku ponownie otrzymał zaproszenie do pracy w mieście. Zgodził się na rabinat w Białymstoku, jeden z najważniejszych we wschodniej Europie, pod warunkiem, że będzie mógł kontynuować działalność w Chibat Cijon. W okresie piastowania przez Mohilewera rabinatu w Białymstoku na mocy układu z gminą mógł kilka miesięcy w roku poświęcać wyłącznie na działalność publicystyczną, nastawioną między innymi na wspieranie żydowskiego osadnictwa rolniczego w Palestynie¹⁰. Mohilewer pracował w Białymstoku za niskie uposażenie, a cały swój kapitał liczący czterdzieści tysięcy rubli przekazał na cele społeczne¹¹. Przez całe życie łożył na cele charytatywne. Nie przyjmował zwrotu kosztów podróży, kiedy odwiedzał wspólnoty w celach syjonistycznych. Zachowano go w pamięci jako człowieka skromnego o szlachetnym sercu.

Rabbi Mohilewer pozyskał wielu zwolenników syjonizmu. Zachęcał, by Żydzi w Białymstoku wzbudzili w sobie aspiracje narodowe, podobne do innych grup wschodnioeuropejskich. Działalność Rabina wpisywała się w spe-

⁹ *Pionier of Religious Zionism. Rabbi Samuel Mohilever*, s. 8.

¹⁰ Tamże, s. 32.

¹¹ Sz. R. Landau, dz. cyt., s. 11.

cyfikę wielokulturowego miasta, będącego tygłem różnych narodowości i przynosiła rozwiązanie wobec występujących tam napięć na tym tle.

Z inicjatywy Mohilewera w 1884 roku odbyła się w Katowicach Konferencja zwolenników syjonizmu. Wygłosił wówczas kazanie *Dolina wyschłych kości* na podstawie Księgi Ezechiela (37 rozdział). Wybrano wówczas rabina białostockiego jej honorowym prezydentem, natomiast głównym mówcą i prowadzącym był dr Leo Pinsker. Ważną rolę odegrała grupa rabinów z Warszawy oraz Odessy. Mohilewer nie mógł osobiście przedstawić swojej idei osiedlania Erec Israel, ale wykorzystał indywidualne kontakty z rabinami różnych gmin. Mohilewer swoje nauczanie opierał na Torze:

Podstawą Chibat Cijonu jest Tora, jak to zostało nam przekazane z pokolenia na pokolenie, bez żadnych dodatków ani odejmowania. Nie mam zamiaru tego oświadczenia traktować jako napomnienia dla każdej osoby w odniesieniu do jego postępowania, bo, jak nasi nestorzy powiedzieli: „Zaprawdę, nikt nie jest w tej generacji zdolny upomnieć”. Ja, mimo stwierdzenia w sposób ogólny, uważam, że Tora, która jest źródłem naszego życia, musi być fundamentem naszej odnowy w ziemi naszych ojców¹².

W 1890 roku odwiedził Izrael i był przyjmowany przez Żydów z Jerozolimy oraz urzędników Barona. Zaraz po przybyciu starał się przekonać członków starej jeshiwy do tolerancji wobec nowych osadników, ponieważ odwiedził ich kolonie i widział panujące tam napięcia, więc starał się odgrywać rolę negocjatora. Rabbi dostrzegł problemy osadników i przekonywał Barona, aby ten poświęcił część swojej ziemi w celu uprawy drzew owocowych, co umożliwiłoby nowym przybyszom samowystarczalność.

Rabbi żywił głębokie przekonanie, iż odkupienie Syjonu dokona się dzięki młodym, dlatego traktował ich z wielkim szacunkiem: „Starzy to przeszłość, ale młodzi ludzie to nasza przyszłość!”¹³. Starsi z jego społeczności narzekali, iż poświęca za dużo czasu młodym, a dostojnikom każe czekać. Mohilewer jednemu z nich odpowiedział: „Czy Izrael zostanie zbudowany przez Ciebie i tobie podobnym, którzy zawsze podążają za własnymi korzyściami? Ci oto młodzi ludzie są wyłącznie naszą nadzieją!”¹⁴.

Jego reakcja na uwagi z Jerozolimy, że koloniści uczyli jego synów jeździć konno i strzelać była w jego stylu: „głupcy!» – krzyknął w gniewie – Kto wie, czy nie będziemy musieli działać tak ja powiedział prorok Joel: „Przekujcie swoje lemiesz na miecze, a swoje sierpy na oszczepty!”¹⁵.

¹² *Pionier of Religious Zionism. Rabbi Samuel Mohilever*, s. 24.

¹³ Tamże, s. 32.

¹⁴ Tamże, s. 34.

¹⁵ „Przekujcie swoje lemiesz na miecze, a swoje sierpy na oszczepty! Kto słaby, niech mówi: Jestem bohaterem!” – Joel 3:15, *Biblia Tysiąclecia*.

Podczas zjazdu Chibat Cijon w Druskiennikach (1893), z inicjatywy Mohilewera, zapadła uchwała o dążeniu do stworzenia w Palestynie Centrum Duchowego (hebr. – Merkaz Ruchani), od którego to określenia wywodzi się nazwa religijnego syjonizmu (Mizrachi)¹⁶. Rabin przekonywał wówczas:

Podsumowując, mogę zwrócić się do moich braci: Oto od dwóch tysięcy lat oczekujemy Mesjasza, aby odkupił nas od gorzkiego wygnania i zebrał rozproszonych naszych braci ze wszystkich zakątków świata do naszego własnego kraju, gdzie każdy będzie mieszkał bezpiecznie, pod swą winoroślą i pod własnym drzewem figowym. Ta wiara, silna w nas, jest naszym jedynym pocieszeniem w niezliczonych dniach naszej nędzy i degradacji. I choć w ostatnim stuleciu pojawili się niektórzy pośród nas, przeczący temu przekonaniu, rozrywając nasze serca, nawet usuwali je z ich modlitw, jednak ludzie naszego narodu muszą trzymać się tej nadziei, a licząc na jej spełnienie powinni modlić się rano, w południe i wieczorem, przez co znajdą balsam na ich cierpienia¹⁷.

Mohilewer wyznawał poglądy wykraczające poza schematy ówczesnej religijności. Dostrzegając konieczność współpracy ortodoksów z maskilim. Uważał, że idea syjonizmu wymaga wzniesienia się ponad podziałami religijnymi. Sam skrupulatnie wypełniał nakazy religijne i dążył do tego, by zasady Tory były respektowane. Mimo to, rozumiał potrzeby osadników, którzy muszą sprostać trudnym warunkom życia w Erec Israel. Dlatego też 1888 roku poparł rabinów, wyrażających zgodę na prace rolne w roku szabatowym, przez co naraził się na dezaprobatę ze strony ortodoksyjnych rabinów.

W Białymstoku prowadził też różnorodną działalność społeczną. Założył między innymi jesiwę i tanią kasę kredytową. Był honorowym przewodniczącym katowickiej konferencji oraz konferencji Chibat Cijon w Druskiennikach (1887) i w Wilnie (1889), wtedy też został przewodniczącym Chibat Cijon. Mohilewer należał do grona założycieli, powstałego w 1890 roku, Towarzystwa Popierania Żydów Rolników w Syrii i Palestynie. W latach 1887–1890 wspólnie z rabinami Wołożyna, Wilna, Lidy, Ciechanowca i Święcian stworzył komitet gromadzący fundusze na rzecz kolonii żydowskich w Palestynie. W 1890 roku pojechał do Odessy na zjazd towarzystwa pomocy Żydom w Syrii i Palestynie. Ukoronowaniem jego zaangażowania w organizację ruchu syjonistycznego był udział w Pierwszym Kongresie Syjonistycznym w Bazylei w 1897 roku.

¹⁶ *Mizrachi* (hebr. *Wschodni*) – skrót od hebrajskiego Merkaz Ruchani (Centrum Duchowe); religijna, ortodoksyjna partia syjonistyczna, powstała w 1902 r. w Wilnie. Zob. *Wirtualny Sztetl*.

¹⁷ Tamże, s. 22.

Mohilewer promował zasiedlanie Palestyny przez Żydów i głosił, że wspólna Żydom więź z Syjonem jest kluczem do zachowania jedności narodu w obliczu wyzwań współczesnego świata. Krytykował podziały wśród Żydów, gdyż według Rabina przyczyniają się do wyniszczenia własnych środowisk, szczególnie w Rosji. Mohilewer podkreślał, że syjonizm uczy wsparcia i tolerancji wśród Żydów. Krytykował też postawę uprzedzeń ze strony żydowskiej ortodoksji, pogardzającej tymi, którzy nie przestrzegali Tory, lekceważąc przy tym zasadę, że każdy Żyd odpowiada za siebie.

Przesłanie Mohilewera o tolerancji oraz integracji na skalę międzynarodową wzmocniło regionalne więzi pomiędzy Żydami, którzy wyjeżdżając za granicę tworzyli grupy łączące się na zasadzie jedności terytorialnej. Rabin przyznawał Żydom prawo do prowadzenia życia zgodnego z własnymi przekonaniem. Jego wizję odrzucili zasymilowani i wykształceni Żydzi, przyjmujący jednak język grupy, w której żyli.

Wspomnienia o rabinie Mohilewerze świadczą o jego pasji, z jaką dążył do realizacji ideałów syjonistycznych. W *Księdze Pamięci Nowojorskich Żydów* znajduje się relacja doktora Landau, potomka rabina z Krakowa, który miał okazję poznać osobiście Rabiego podczas wizyty w Białymstoku w ostatnich latach jego życia:

Nie mogłem oderwać oczu od dostojnego wyglądu rabina. Jego oblicze jaśniało, kiedy mówił o przesiedleniu, osadzeniu Żydów do Izraela. Jego bystre oczy, wcześniej zmęczone, teraz błyszcząły ogniem młodości. Na jego twarzy pojawiał się uśmiech, kiedy mówił o Jego marzeniach i nadziejach związanych z tymi, którzy będą kontynuować dzieło, które on rozpoczął. Nie mówił o sobie, ale o ludziach młodych jako o przyszłości naszego narodu. W odpowiedzi na jedną z moich uwag powiedział: „Wierzę, że w idea syjonizmu rozkwitnie jak trawa w żydowskim ruchu społeczności”. Zanim opuściłem spotkanie, podniosłem oczy ku niebu, kierując uwagę, co będę zawsze pamiętał. „Jestem przygotowany złożyć moje życie w ofierze”¹⁸.

9 czerwca 1898 roku rabbi Szmuel Mohilewer zmarł na skutek wylewu krwi do mózgu. Cztery lata później jego imieniem nazwano synagogę przy dawnej ulicy Bulwarnej (obecnie ul. Branickiego) w Białymstoku.

Zdałem sobie sprawę, jak powszechnie kochany i szanowany był rabin Mohilewer. Każdy rozpoznawał w nim wyjątkowego człowieka. Wszyscy wiedzieli, że kiedy przybył do Białegostoku miał przy sobie około 40 000 rubli. Potem sporą sumę przekazał na potrzeby biednych. Żył z małej pensji płaconej przez wspólnotę¹⁹.

¹⁸ Sz. R. Landau, dz. cyt., s. 11.

¹⁹ S. Romaniuk, *Samuel Mohilewer*, w: <https://www.wrotapodlasia.pl/pl/media>.

Kilka godzin przed śmiercią podpisał dokument, który miał być odczytany dla wielu ludzi żydowskiej społeczności, zaczynał się słowami:

Moi drodzy i szanowni bracia.

Niech Bóg pomoże nam, by całe nasze siły przeznaczyć na budowanie syjonizmu²⁰.

Postać Samuela Mohilewera wpisała się w historię białostockich Żydów schyłku XIX wieku. Był człowiekiem znanym i niezwykle szanowanym. Rabin odegrał istotną rolę w propagowaniu idei syjonizmu i tolerancji, która znacznie wykraczała poza granice miasta, a jego osoba należy do grona najwybitniejszych syjonistów XIX wieku.

Jeszcze w okresie międzywojennym grób Mohilewera w Białymstoku był celem wielu pielgrzymek Żydów z Polski i zagranicy. W 1991 roku rodzina ekshumowała szczątki rabina z cmentarza na „Bagnówce” i przeniosła je do Izraela. W wielu izraelskich miastach są ulice noszące imię Samuela Mohilewera²¹. W nowym Izraelu zbudowano osadę Kiriat Białystok; Mohilewer po wielu latach od swej śmierci dotarł do Ziemi, która była celem jego życia.

Dzieło Mohilewera kontynuowano po jego śmierci. W latach 1881–1933 w Palestynie osiedliło się 400 000 Żydów, w tym 20 000 z Białegostoku. Pierwsza grupa przybyła w roku 1883 i pomogła ocalić osadę w Petach Tikwa – miejscowość koło Tel. Na przełomie XIX i XX wieku przybywały do Palestyny kolejne grupy zainspirowane przez Mohilewera, głównego rabina Białegostoku, który głosił, że osadnictwo w Palestynie jest jedynym rozwiązaniem problemu Żydów w Rosji²².

Wypowiedź Rabina pozostanie zawsze aktualna dla Żydów: „Niechaj Bóg nauczy nas podążać we właściwą stronę, kieruje nasze dłonie na dobre działania i uniesie w chwale ludzi do swej ziemi”.

Bibliografia

- R. Kobryn, *Żydowski Białystok i jego diaspora*, Sejny 2014, s. 126.
- D. Schwarc, *Religious Zionism: History and Ideology*, Boston 2009.
- J. Oswald, *Mohilewer Samuel in Religion, Past and Present*, 2017.
- Joel Yarden, *Rabbi Shmuel Mohliver's Educational Philosophy 1873–1874*, *Studies in Education*, University of Haifa, No. 33, March 1982 (Hebrew).

²⁰ Sz. R. Landau, dz. cyt., s. 11.

²¹ Tamże.

²² R. Kobryn, *Żydowski Białystok i jego diaspora*, Sejny 2014, s. 126.

- *Pionier of Religious Zionizm. Rabbi Samuel Mohilewer*, red. M. Ben-Zvi, tł. moje – G. Dawidowicz.
- S. Romaniuk, *Samuel Mohilewer*, w: <https://www.wrotapodlasia.pl/pl/media>.

Grażyna Dawidowicz
Białystok

SAMUEL MOHILEWER – THE PRECURSOR OF ZIONISM AND THE ADVOCATE OF TOLERANCE

The author presents to the readers the portrait of Samuel Mohilewer and his Zionist activity, which is considered to be one of the proposals for solutions to the social and national problems of Jews in the late nineteenth century. Samuel Mohilewer came from a rabbinical family, received traditional Jewish education, enriched with secular sciences and foreign languages, and had been active in religious and intellectual life since he was a child. The turning point for his actions turned out to be the year 1881 – the time of the first pogroms of Jews in Russia, to which he responded with heated agitation for the development of the Zionist movement and emigration to Palestine. For this purpose he travelled to Western Europe, visited local Jewish communities, and conducted conversations with leaders to convince them to the idea of Hovevei Zion ([Those who are] Lovers of Zion). His activity in Białystok fit into the specifics of a multicultural city, a melting pot of different nationalities, and brought about a solution to the tensions there. Samuel Mohilewer was a well-known and highly respected man and played an important role in propagating the idea of Zionism and tolerance, so he was one of the most prominent Zionists of the nineteenth century.

Keywords: Samuel Mohilewer, Zionist, Jews, Palestina, Białystok